

A nőarcú könyvtár

A könyvtárosi szakma (el)nőiesedésének mélyebb összefüggései és konzekvenciái

Korábbi írásaiban e lap hasábjain azt vizsgáltam, hogy az ezredfordulón túljutott Magyarországon milyen tendenciák tapasztalhatók a könyvtáros szakma megújulásában. Kvantitatív módszerekkel, statisztikai jellemzőkkel, számszerűsíthető adatokkal próbáltam leírni szakmánk metamorfózisát.

Explicit hipotézisállítások igazolása helyett ezúttal megkísérlem egy „puhább” jellemző megragadásával, kvalitatív módszerekkel segíteni szakmánk viselkedésének, lehetőségeinek, mozgásterének megértését – vállalva ezzel a „szubjektivitás” és a „tudománytalanság” vádját.

Nőiesedés vagy elnőiesedés?

Már az alcímben megjelenő bizonytalanságom – nőiesedünk vagy elnőiesedünk? – sejteni engedi a probléma néhány vetületét. Mivel pályánkon a *nők döntő többségben vannak*, a helyzet helytálló(bb) leírására a második kifejezés látszik alkalmas(abb)nak. Ez jobban utal(na) egyébként a folyamat stádiumára is. Nyelvünkben azonban meglehetősen *pejoratív hangzása van az elnőiesedés* szónak – ami szándékaimtól független rejtett üzenetet sugallhat.

Súlyos dilemmában a *magyar nyelvű könyvtári szakirodalom* sem adott igazán fogódzót, valójában nemigen használja egyiket sem – *szemérmesen hallgat* ugyanis a *jelenségről*. (Miközben más országokban élénken foglalkoztatja a szakmai közvéleményt a nemek helyzete, viszonya és aránya a könyvtárakban.)¹

Pedig hazánkban is számos kérdést vet fel e probléma. Hogy megértsük ezek valódi súlyát, tekintsük át röviden magát a folyamatot és a hozzá kapcsolódó mértéket – magyarországi vonatkozásban és *női szemmel!*

A történelmi folyamat

Ha egykori *híres könyvtárakra* és *könyvtárosokra* gondolunk, csupa férfi néz vissza ránk a múltból. *Könyvtárosnak és tudós*nak lenni évszázadokon keresztül *férfiaknak való* foglalatosság volt. Mígnem a 19–20. század fordulóján megjelentek a nők – a munkaerőpiacon és (1896-ban!) a magyar egyetemeken is.

Magyarországon a nők foglalkoztatása mint társadalmi tény tehát már száz éves múltra tekint vissza. Miközben a foglalkozások egyre szélesebb köre nyílt meg

előttük, ezzel párhuzamosan megindult a tömörülésük is bizonyos pályák körül. Az egyes foglalkozások feminizálódása fokozatosan következett be, és folyamatosan terjed.²

Az a visszafordíthatatlannak tűnő folyamat, mely a könyvtáros pályán a napjainkban érzékelhető női túlsúlyhoz vezetett, valószínűleg a '60-as években gyorsult fel. A könyvtárosképzés bázisai ugyanis ekkor lettek a tanárképző főiskolák, az a felsőfokú intézménytípus, ahol már ekkor nő volt a hallgatók többsége!

Persze ha a nőiesedés tendenciáit tágabb kontextusban vizsgáljuk, látható, hogy a mi szakmánkat érő hatások másokat sem hagytak érintetlenül. A könyvtárosok és a tanárok mögé lassan felzárkóznak a gyógyszerészek, kissé lemaradva pedig ott találjuk már az orvosokat is.

A nők és a presztízs

Felmerülhet a kérdés: van-e valami jellemzően közös a nőiesedő hivatásokban? Néhány biztos támpontunk lehet: a társadalmi elismertség szintje mindegyik esetében igen alacsony, nem társul hozzájuk gazdasági hatalom, és nem utolsó sorban valamennyi igen rosszul fizeti művelőit. Valószínű tehát, hogy *azok a pályák nagyobb eséllyel nőiesednek el, amelyek a férfiak számára nem eléggé vonzóak!* A feminizálódás folyamata ott és akkor tud kiteljesedni, ahol és amikor veszélybe kerül a teljesíthetősége azoknak a sztereotípiáknak, amiket a társadalom a férfiaktól elvár. A férfiak „udvariasan” átadják a nekik már nem elég jó (had)állásaikat ott, ahol pl. a fizetés és a társadalmi presztízs hosszú távon meglehetősen alacsony; ahol a vezetői, döntési és irányítói funkciók már nem működtethetők. (Errefelé hajtja őket egyébként a családfenntartói szerep és – bocsánat! – a hatalomvágy és az önzés is.)

A könyvtárosi pálya (el)nőiesedése a szemünk előtt zajlott le. Se megfékezésére, se a folyamat terelésére nem történt kísérlet. Maga a könyvtár is mint szervezettel olyan kevés előrelépési lehetőséget ad „tagjainak”, hogy közvetve ez is elősegíti a nemek szerinti szegmentálódás *fenntartását*. Mivel azonban ezt a mértékű foglalkozási koncentrációt a nők számára se fiziológiai, se képességbeli különbségek nem indokolják, akár károsnak is tekinthetjük.

A férfiaknak egyetlen poszton azért még vannak tartalékaik. *A vezetői székek még nem nőiesedtek el olyan mértékben, mint a pálya maga*³. (Itt ugyanis még teljesíteni lehet azokat az elvárásokat, amelyekben a férfi szerep tartalmát látja a társadalom. A vezetői státusznak mindig nagy a nimbusza: itt lehet dönteni, felelősséget vállalni, irányítani.) Várható, hogy egy férfi előbb-utóbb vezető lesz, ha a pályánkon marad. A nőknek sokkal kevesebb esélyük van arra, hogy irányítói pozícióba kerüljenek. De még ezzel együtt is – egyre több a női vezető!

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a nők szorítják ki a könyvtárakból a férfiakat. Ez *a helycsere egy tünet*. Tünet, amely azt jelzi, hogy *itt* nyílt szabad terep a társadalmi érvényesülésre (is) vágyó nő számára, mert a férfiak *innen* vándoroltak el tömegesen. Az így egyre inkább „tipikusan női munkának” számító könyvtároság ezután valóban visszatartja a férfiakat e pályára lépéstől. És ez tovább rontja a pálya presztízsét! *Pályánk feminizálódása tehát következménye és nem oka a presztízsvesztésnek.*

A „nőiség” mint pozitív princípium

Mit gondoljunk tehát pályánk elnőiesedéséről? Sürgessük-e a társadalmi beavatkozást a folyamat megállítása, vagy inkább használjuk ki a feminista könyvtár előnyeit? És a végső, megkerülhetetlen kérdés: az *a szellem, amit a nők visznek a könyvtárba, elősegíti vagy hátráltatja a szakmai problémák megoldását?*

Mielőtt meggondolatlanul válaszolni próbálnánk, nézzük meg, melyek azok az értékek, amelyek a „nőarcú könyvtárban” dominálnak! Azaz milyenné formálja a könyvtárat a női gondolkodásmód és értékrend?

A női pszichikum fejlődésének tanulmányozása arról tanúskodik, hogy a nők szeretnek másokkal együttműködni, másokról gondoskodni, másokat segíteni, nevelni. Hagyományos női princípium az elfogadás, a megértés, az empátia, az együttérzés, az érzékenység, az érzelemgazdagság. Távol áll viszont tőlünk a ráció, a konfrontáció, az erő, a túlzott teljesítményorientáció, az éleslátás, az eredményességre és versenyképességre törekvés – ezek a hagyományos férfi mentalitás jegyei⁴. A nők alapvető beállítottsága nem megoldáskereső, hanem konfliktuskerülő!

Könnyű belátni, hogy a nők belső, személyes adottságaiból táplálkozó mentalitást és értékrendet képviselő könyvtár ellen dolgozik a könyvtár mai külső környezete: a piaci viszonyok, a versenyszellem, a siker- és teljesítményorientált világ⁵. Korunk preferált értékei nehezen tudnak meghonosodni ott, ahol nincs, aki fogékony lenne rájuk. Ahonnan a férfiak tömegesen elvándorolnak, ott előbbutóbb „kövületek” képződnek. Ilyen értelemben *van valóságalapja* a könyvtárakat ért bírálatoknak.⁶

Persze próbálkozik a könyvtár kitörni a dinoszaurusz-létből. (Mert a vezetők azért még sok esetben férfiak, és a vezető nők is „férfias” módszerekkel, gondolkodással irányítanak.) De nem a versenyképesség fenntartása, megőrzése motiválja a változásokat. *A könyvtárak modernizálódó átalakulási folyamatai azokon a területeken igazán sikeresek, ahol a külső elvárások és a feminista belső szellem (a női gondolkodásmód és értékrend) konfliktusai még feloldhatóak.* Nagyon rögzösek például a könyvtári minőségmenedzsment útjai! A marketing szemlélet is igen lassan terjed. Milyen könnyedén átalakult viszont sok könyvtár ún. „melegdövé”. Milyen természetesen felvállalta a fogyatékosokkal, kábítószerezőkkel, szegényekkel, öregekkel való karitatív foglalkozást, a különböző devianciákkal küzdők mentálhigiénés ellátását, a veszélyeztetett, hátrányos helyzetű gyerekek megmentését. Milyen szívesen vették át a könyvtárosok a pszichológus, a pedagógus, a szociális munkás, a lelkész szerepkörét.⁷ Pedig még ilyen irányú továbbképzések sem léteznek számukra! Mi más ez, mint az *anyai attitűdök megjelenése és térhódítása a könyvtárban?*

Mivel a könyvtári átalakulások másik iránya, az információs szakember szerepkörének legitimálódása jóval több szállal kötődik a férfi princípiumokhoz, nem is ilyen gyors és sikeres. A nők számára legalábbis. Még az „informatikus könyvtárosokat” foglalkoztató könyvtárakban is szükség van szakképzett *informatikusokra*. Azaz férfiakra! Bár túlzás lenne azt állítani, hogy ők már sikeresen identifikálódtak a könyvtárban, de tény, hogy a helyüket ezen a területen keresik.

A könyvtárak tehát kezdik visszacsábítani a férfi munkaerőt! Ahogy lehet: pénzt, kihívásokat, elismerést ígérve neki; s ezek birtokában már gyerekjáték a hatalmat is megszerezniük! Halottam már olyan véleményt (nőktől), hogy napjainkra az *infor-*

matikusok (férfiak) a könyvtárosok (nők) fejére nőttek, ők aratják le a babérokat. Nem példa nélküli az sem, hogy a könyvtár az informatikusa továbbképzésére több pénzt fordít, mint könyvtárosa taníttatására!

A (had)állások tehát újra épülnek... És ez jó, mert előremutató.

Teendők

Igen, előremutató. És itt nem csupán arról van szó, hogy többségünk ideálja mégis csak az, hogy „együtt kerek a világ”. Ennél nyomósabb érveim is vannak: *a szakmafejlődés mai szintjén előttünk álló feladatok.*

Hol tartunk most? Munkánk *társadalmi elismertsége javulóban van. A fizetések reformja többé-kevésbé megtörtént. A századforduló kihívásai a szakmaiságot erősítő és fejlesztő átalakulást eredményeztek. Egyre jobban behatárolható az a speciális szaktudás, ami szakmánk meghatározó attribútuma lehet. A társadalmilag visszaigazolt speciális kompetenciában rejlő pozicionális előnyök most könnyebben érvényesíthetők.* (Bizonyára nem véletlen, hogy az első könyvtári PhD-re is most érett meg az idő!)

Hol nem tartunk még? Valljuk be: valóban korszerű, a modern igényeknek megfelelő könyvtári ellátást még nem tudunk biztosítani a felhasználóknak! Mert addig nem definiálhatjuk mai értelemben „szolgáltató könyvtárnak” önmagunkat, míg az *elavult* szervezetfejlesztési módszerekkel, a *hagyományos* szervezeti modell fenntartásával, változatlan anyagi és emberi erőforrásokkal dolgozunk. Bár – tradicionális történelme okán – ma még nehéz elképzelni a *könyvtárat közgazdasági fogalomként értelmezett szolgáltatásnak*, a társadalmi elvárások, a könyvtárhasználói igények és a változások trendje nyomására egyértelműen terelődik a piacgazdaság felé. Tehát az a fejlesztési stratégia, amely a XXI. század küszöbén a legkonstruktívabbnak látszik a könyvtárak számára, a profitorientált gazdaság szemléletének és eszközeinek adaptálásán alapul. Ezek átvételében viszont a feminista szellemű könyvtár mind ez idáig nem volt igazán sikeres.

A professzionalizáció folyamata is kiteljesítésre vár. A szakma a '90-es években megmutatta, hogy képes az előrelépésre. A pályán lévőknek azonban *folymatosan bizonyítaniuk kell* a társadalomnak (és a döntéshozóknak), hogy *a könyvtárosság professzió*. Azaz: szakma is, hivatás is.

A könyvtáraknak együttesen és külön-külön is el kell jutniuk a minőségre törekvés céljának vállalásáig, majd ezt meg kell valósítaniuk az intézményi gyakorlatban is.

Zárszó helyett még egyszer „közös” dolgainkról

A szakmafejlődés mai szintjén előttünk álló feladatok tehát különösen alkalmasak a szakmai ambíciók megvalósítására – ami a férfiak számára igen komoly vonzerő lehet.

Úgy vélem, a szakmafejlődés *folytonossága* érdekében pedig *szükségyszerű és lehetséges is szakmánk nemi szerkezetének fokozatos kiegyensúlyozottabbá válna*. Mert – bár a női princípium nagyon sok korszerű attitűd hordozója (empátia,

tolerancia stb.) – együtt sikeresebben tudjuk bizonyítani, hogy munkánkhoz igen magas szinten értünk. Hogy képesek vagyunk hatékony és szakszerű munkát végezni, minőséget produkálni. És nem vagyunk érdemtelenebbek vagy kevesebbek, mint a többi értelmiségi foglalkozás!

Ez pedig jó mulatság – férfi munka lesz...

...amihez kívánok 2003-ban is minden könyvtárosnak sok erőt, kitartást és jókedvet.

JEGYZETEK

- 1 A MANCI adatbázis több mint nyolcvan – angol, német nyelvű – tanulmányt „ismer”, melyek a könyvtárak és a női munkaerő viszonyát elemzik, illetve bemutatják a nők és férfiak lehetőségeit, csélyeit a pályán.
- 2 Bővebben lásd Koncz Katalin (szerk.) *Nők és férfiak. Hiedelmek és tények.* Bp., Kosuth Könyvkiadó. 1985.
- 3 A külföldi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik ezzel a jelenséggel (pl.: Kirkland, Janice J. [1997]: *The missing women library directors: deprivation versus mentoring.* *College and Research Libraries*, 1997. 4. no. 376–384. p.); nálunk ez nem „téma”.
- 4 Nagyon tanulságos elgondolkodni azon is, hogy mennyire másféle konfliktusmegoldási módokat használ a két nem. A férfiak többnyire racionális alapon döntenek, a nőket pedig az érzelmeik vezérlik. Pszichológiai kísérlettel igazolták például, hogy a férfiak a „szabad-c lopni a beteg feleség életének megmentése érdekében?” erkölcsi dilemmát „íggennel” válaszolták meg, mivel az élet magasabb rendű a tulajdonnál. A nők viszont a „törődés etikáját” követve „nemmel” válaszoltak; úgy vélték, hogy a lopást büntetés követi, és ez elvonja a férjet a beteg feleség ápolásától – ezért a lopás elfogadhatatlan számukra.
Részletesebben lásd: Czachesz Erzsébet, Lesznyák Márta, Molnár Edit: *Lányok és nők a kötelező olvasmányokban, tankönyvekben.* *Educatio*, 1996. 3. 417–430. p.
- 5 Jó példák ennek bizonyítására a női vállalkozók. A róluk szóló szakirodalom kiemeli, hogy a női vállalkozások kevésbé koncentrálnak a növekedésre, anyagiakban mindig kevésbé sikeresek – és többségük egyéni, nem társas vállalkozás. Lásd még: Nagy Beáta: *Üzleti karrier és képzettség.* *Educatio*, 1996. 3. 390–403. p.
- 6 Pl.: Mikulás Gábor: *Meddig lehet túlélő a könyvtár?* *Könyvtári Figyelő*, 2000. 3. 392–398. p.
- 7 A könyvtárösszerepek átalakulásával részletesebben foglalkozom előző írásaimban. Pl.: Kozmáné Sike Emese: *Könyvtárosok a változás viharában.* *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2001. 6. 36–47. p.

Kozmáné Sike Emese